

Xol XUDOYQULOV

pedagogika fanlari doktori,
professor

Sitora SAIDMURADOVA

Surxondaryo viloyati Favqulodda vaziyatlar
boshqarmasi hayotiy faoliyat xavfsizligi o'quv markazi
uslubchi o'qituvchisi, Termiz davlat universiteti mustaqil
izlanuvchisi

MALAKA OSHIRISHDAGI O'QITUVCHILAR KASBIY KOMPETENTLIGI MEZONLARI VA ULARNI TARBIYLASH BOSQICHLARI

Ushbu maqolada malaka oshirishdagi o'qituvchilarning kasbiy kompetentlik mezonlari, ushbu mezonlarga bo'lgan turlicha yondashuvlar, mualliflarning fikrlari, o'qituvchi kasbiy kompetentligiga bo'lgan qarashlar, ta'riflar, kasbiy kompetentlik mezonlari ko'rsatkichlari, ularni aniqlash usullari, yosh pedagog-mutaxassis kasbiy faoliyatida kasbiy kompetentlikning tutgan o'rni, kasbiy kompetentlik darajalari, tarbiyalanish bosqichlari to'g'risida yoritilgan.

Kalit so'zlar: *kasbiy kompetentlik, mezonlar, ko'rsatkichlar, test, so'rovnomalar, suhbat, faoliyat natijalarini o'rganish, pedagogik eruditsiya, pedagogik fikrlash, pedagogik maqsadni belgilash, pedagogik intuitsiya, improvizatsiya, pedagogik kuzatuvchanlik, xushyorlik, pedagogik tinglash (eshitish), pedagogik optimizm, topqirlik, pedagogik bashoratlash, pedagogik refleksiya, kasbiy tayyorlanganlik, kasbiy tajriba.*

В статье описаны критерии профессиональной компетентности учителей в повышении квалификации, различные подходы к этим критериям, взгляды авторов, взгляды на профессиональную компетентность учителей, определения, показатели профессиональной компетентности, методы их определения, роль профессиональной компетентности в профессиональной деятельности специалиста, уровни профессиональной компетентности, этапы обучения.

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, критерии, показатели, тест, анкета, интервью, исследование результат, педагогическая эрудиция, педагогическое мышление, педагогическое целеполагание, педагогическая интуиция, импровизация, педагогическое наблюдение, бдительность, педагогическое слушание, педагогический оптимизм, находчивость, педагогическое прогнозирование, педагогическая рефлексия, профессиональная подготовка, профессиональный опыт.*

This article describes the criteria of professional competence of teachers in professional development, different approaches to these criteria, the views of the authors, views on professional competence of teachers, definitions, indicators of professional competence, methods of their definition, the role of professional competence in the professional activity of the specialist, the levels of professional competence, the stages of training.

Key words: *professional competence, criteria, indicators, test, questionnaire, interview, study of results, pedagogical erudition, pedagogical thinking, pedagogical goal setting, pedagogical intuition, improvisation, pedagogical observation, vigilance, pedagogical listening (hearing), pedagogical optimism, resourcefulness, pedagogical prediction, pedagogical reflection, professional training, professional experience.*

Kirish. Hozirgi zamon sharoitlarida ta'lim muassasalarida o'qituvchining sifat jihatidan mukammal tayyorgarligiga ehtiyoj sezilmoqda, bu esa kasbiy boshlang'ich bilimlarning asosini innovatsion fikrlash va amaliyotga yo'naltirilgan, muayyan ta'lim muammolarini hal qilishda ilmiy tadqiqotlarga asoslangan yondashuv bilan birlashtirishga imkon bermoqda. YUNESKO ma'lumotlarida ta'limning kerakli natijasi sifatida ko'rib chiqiladigan bir qator kompetensiyalar keltirilgan. 1996-yilda Yevropa Kengashi demokratik jamiyatni saqlab qolishgan. Mehnat bozori va iqtisodiy o'zgarishlarning yangi talablariga javob beradigan asosiy kompetensiyalar tushunchasini kiritdi.

Asosiy qism. Bugungi kunda yurtimiz ta'lim muassasalarida, ayniqsa maktablarida, faoliyat ko'rsatayotgan pedagog kadrlar oldiga mukammal talablar qo'yilmoqda. Maktablarimizda mehnat qilib kelayotgan o'qituvchilar har tomonlama yetuk va barkamol bo'lib tarbiyalangan bo'lishi lozim. Kelajagimiz davomchilari bo'lmish yosh avlodlarimiz yurtimizning porloq istiqbolini yaratishlari uchun mustahkam va mukammal tarbiyalangan bilimga, ko'nikma va malakaga ega bo'lishlari lozim. Bularning barchasi kasbiy jihatdan yetuk va tarbiyalangan o'qituvchilarning qo'lida bo'ladi. Malaka oshirish o'quv markazlari va oliygo'harlarida kasbiy malakasini oshirayotgan aksariyat o'qituvchilar maktabda faoliyat yuritayotgan o'qituvchilardir. Malaka oshirishda qayta tayyorgarlikdan o'tayotgan yoki malakasini ilk marotaba oshirayotgan o'qituvchilarda kasbiy kompetentlik mezonlarini tarbiyalash muammosi bugungi kunda eng

#4, 2021 PEDAGOGIK MAHORAT*ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО*PEDAGOGICAL SKILL

muhim va dolzarb bo'lib qolmoqda. O'qituvchilarning kasbiy kompetentlik mezonlarini tarbiyalash bo'yicha bir qator olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar olib borilib, original g'oyalar ham kiritilgan. Jumladan, yurtimiz olimlaridan o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini tarbiyalash va shakllantirish oliy ta'lim muassalari professor-o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik faoliyatini rivojlantirish masalasiga doir qator ilmiy izlanishlar R.H.Djurayev, O.Musurmonova, S.T.Turg'unov, M.Maxmudova, E.Ishonqulov, U.Sh.Begimqulov, L.T.Axmedova, J.Z.Qosimova, R.Mavlonova, A.A.Abduqodirov, M.Tojiyev, B.X.Xodjayev, X.J.Xudoyqulov, G.U.Axmedova, K.Risqulova kabi olimlar tomonidan o'rganilib, oliy ta'lim tizimini axborotlashtirish, pedagog kadrlarni tayyorlash jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishga doir tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Malaka oshirishdagi o'qituvchilarning kasbiy kompetentligi to'g'risidagi g'oyalar chet el olimlaridan V.N.Vvedenskiy, A.K.Markova, N.V.Kuzmina, A.I.Sherbakovlarning izlanishlarida ham keltirilgan olimlarning kasbiy kompetentlik borasidagi fikrlari va ta'riflarini tahlil qilgan holda, o'qituvchi kasbiy kompetentligini quyidagicha ta'riflash mumkin: o'qituvchining kasbiy kompetentligi – ta'lim va tarbiyadagi vazifalarni eng maqbul usulda hal qilish maqsadida ilmiy va amaliy bilimlarni tizimlashtirish ko'nikmalarining yig'indisi. Shuningdek zamonaviy tadqiqotchilar o'qituvchi kasbiy kompetentligini quyidagicha ta'riflaydilar:

1. Kasbiy kompetentlik - o'qituvchining integrativ sifati bo'lib, o'qituvchi tomonidan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallaganligi, ta'lim va tarbiya amaliyotida kasbiy bilimni qo'llay olishi, shuningdek, o'qituvchining kasbiy pozitsiyasidir.

2. Pedagogning kasbiy kompetentligi – bu ko'p omilli hodisa bo'lib, u o'zida o'qituvchining nazariy bilimlari va uni amaliyotda yuzaga keladigan aniq pedagogik vaziyatlarni hal qila olish tizimi, pedagogning qadriyatli yo'nalganligi, shuningdek, madaniyatining (nutq, muloqot usuli, o'ziga va faoliyatiga munosabati, turli bilim sohalari) integrativ ko'rsatkichidir.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda o'qituvchi kasbiy kompetentligiga quyidagicha yondashish mumkin: o'qituvchining o'z kasbining nazariy asoslarini yaxshi bilishi, ularni pedagogik vazifalarni bajarishda va amaliyotda qo'llay bilish, hamda o'qituvchi shaxsini inobatga olish. Malaka oshirishdagi o'qituvchilar kasbiy kompetentlik mezonlarini tarbiyalash murakkab jarayon bo'lib, u bir nechta bosqichlarda amalga oshiriladi. Dastlab o'qituvchi kasbiy kompetentligi mezonlari nima ekanligi va ular o'zida qanday ko'rsatkichlarni namoyon etishi va ushbu mezonlarni aniqlash usullarini bilib olaylik. Quyidagi jadvalda malaka oshirishdagi o'qituvchilarning kasbiy kompetentligi mezonlari (faoliyatli yondashuv bo'yicha), ularning ko'rsatkichlari va aniqlash usullari aks etgan:

T.r	Mezonlar	Ko'rsatkichlar	O'lchash usullari
1.	Ma'naviy qadriyatli	kasbiga bo'lgan qadriyatli munosabat;hodisalarga, atrofdegilarga (insonlarga) o'z-o'ziga "Men pedagog - tadqiqotchiman" bo'lgan qadriyatli munosabati;shaxsiy tashabbuskorlikni namoyish etishga hamda kasbiy o'sishga tayyorlik.	test;so'rovnoma (anketalashtirish, suhbat);tajriba eksperiment.
2.	Gnoseologik	ta'limning predmetli sohasidagi nazariy va metodologik asoslarini bilish;ta'lim va tarbiyaning zamonaviy pedagogik va psixologik asoslarini bilish (shu qatorda me'yoriy hujjatlarni);zamonaviy o'qituvchi oldiga qo'yilayotgan talablarni bilish;qo'shimcha bilimlarni bilish kengligi va chuqurligi.	test;so'rovnoma;tajribani o'rganish va umumlashtirish;kuzatish.
3.	Faoliyatli		faoliyat mahsulotlarini o'rganish;treninglar;taqiqotchilik ishlari;loyihaviy ishlar;anketalashtirish;suhbat.

O'qituvchining kasbiy faoliyati samaradorligi nafaqat uning yuqori darajali bilimi, malaka va ko'nikmasi orqali balki:

- pedagogik eruditsiya;
- pedagogik fikrlash;
- pedagogik maqsadni belgilash;
- pedagogik intuitsiya. Improvizatsiya;
- pedagogik kuzatuvchanlik, xushyorlik, pedagogik tinglash (eshitish);
- pedagogik optimizm, topqirlik;
- pedagogik bashoratlash, oldindan ko'ra bilish;
- pedagogik refleksiya kabi ma'anaviy sifatlar orqali ham erishiladi.

Malaka oshirishdagi o'qituvchilarning kasbiy kompetentlik mezonlarini tarbiyalash bosqichlari.

O'qituvchining kasbiy faoliyati bevosita uning kasbiy tarbiyalanishi va mukamallashishi jarayonlarini o'z ichiga olishi lozim. Shu nuqtayi nazardan A.K.Markova o'qituvchi kasbiy kompetentligining 6 ta darajasini ajratib ko'rsatadi:

1. O'qituvchi – stajyor (kasbga kirish).
2. O'qituvchi (kasbning asosini egallash).
3. Mahoratli o'qituvchi (ta'limning taniqli usullarining eng yuqori namunalari bilishi).
4. O'qituvchi – novator (ta'lim va tarbiyani butun tizimining original usullarini qidirish hamda ta'lim va tarbiya jarayonida ushbu usullarni qo'llay olish).

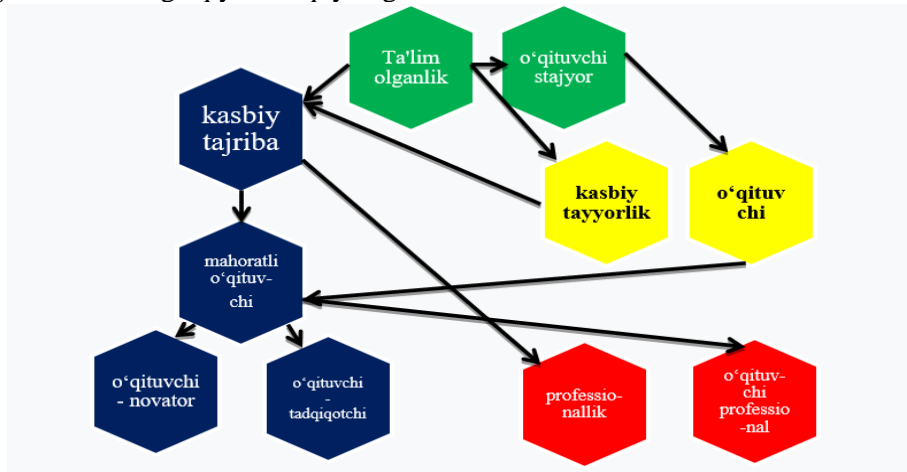
5. O'qituvchi - tadqiqotchi (original g'oyalarning ahamiyatini o'rganish va baholash ko'nikmalarining tarbiyalanganligi).

6. O'qituvchi - professional (pedagogik va psixologik rivojlanish, yuksalishga bo'lgan doimiy intilish, oldingi tajribalarning mavjudligi).

O'qituvchining kasbiy kompetentligining ushbu 6 ta darajasini N.L. Jmakina va Y.G. Komolova tomonidan o'rganilgan faoliyat subyekting kasbiy kompetentlik darajasi bilan taqqoslash mumkin. Ya'ni:

1. Ta'lim olganlik (uquvlilik)
2. Kasbiy tayyorlanganlik
3. Kasbiy tajriba
4. Professionallik

Ushbu darajalarni bir biriga qiyoslab quyidagilarni umumlashtirish mumkin:

Muhokamar va natijalar. Yuqorida keltirilgan chizmada shu narsa ko'rinib turibdiki, o'qituvchining kasbiy kompetentligi tarbiyalanishi – bu doimiy sodir bo'ladigan va uzluksiz o'zgarib turadigan jarayon bo'lib, insonning professionallligi uning butun umri davomida sodir bo'ladi ya'ni kasb tanlashidan (kasbiy ta'limning bog'lanishi) toki kasbiy faoliyatning tugashiga qadar.

O'qituvchi kasbiy kompetentligi tarbiyalanishining birinchi bosqichini oliy ta'limda o'qishning birinchi bosqichida – bakalavriyatning birinchi bosqichida boshlash zarur; so'ngra magistratura bosqichida – mutaxassislikda davom ettirish lozim. Ta'limning bunday darajalari o'qituvchi kasbiy kompetentligining birinchi darajasiga to'g'ri keladi (o'qituvchi stajyor). Ushbu bosqichlarni S.I.Zmeyov dastlabki yoki bazaviy bosqich sifatida tan oladi.

O'qituvchi kasbiy kompetentligi tarbiyalanishining ikkinchi bosqichi 3 yildan 5 yilgacha maktabda o'qituvchi bo'lib ishlagan va endigina oliy ta'limni tugatgan (kasbiy ta'limni) hamda kasbiy kompetentligi darajasini haligacha hech bir ta'lim tizimida oshirmagan o'qituvchi misolida ko'rib chiqish mumkin. Bu daraja - o'qituvchi darajasi bo'lib, u o'qituvchining kasbiy tayyorlanganlik darajasida namoyon bo'ladi.

Ushbu davrda o'qituvchi kasbiga moslashish (adaptatsiya) bosqichini o'ta boshlaydi hamda oliy ta'limda egallagan nazariy bilimlarining qarama-qarshiliklariga, shuningdek, pedagogik tajribaning yetishmasligi holatlariga duch keladi. Ushbu qiyinchiliklar birinchidan, mutaxassis sifatida oliy ta'lim bitiruvchisi kasbiga endigina kirishganida hali tajribasi yetarli emas hamda kasbiy faoliyati sust bo'ladi. Chunki bitirish imtihonlarida u o'ziga nisbatan tashqi dalillarni (ma'lumotlarni)gina o'rganadi. Bu dalillar (ma'lumotlar) bitiruvchining ongida qanchadir summani shakllantiradi xolos.

Ikkinchidan, bitiruvchi - bo'lajak o'qituvchi kelajakda kim bilan ishlashi haqida, shuningdek, bugungi maktab o'quvchilarining dunyoqarashi qanchalik o'zgarib ketganligi haqida tasavvurga ham ega bo'lmaydi.

Uchinchidan, yosh mutaxassis huquqiy-me'yoriy masalalarda hali tayyorlanmagan, o'qitilayotgan fanining o'qitish metodikasi sohasida ham bilimi yetarlicha bo'lmaydi.

Va nihoyat to'rtinchidan, yosh mutaxassis egallayotgan birinchi kasbi - bu o'n yillar davomida aniq qoidalar, qonunlar, an'analar, stereotiplar assosida mukamallashtirilgan hamda bitta tizimga kiritilgan kasb ekanligini tushunmaydi.

O'qituvchining bundan keyingi tarbiyalanish bosqichi (uchinchi bosqich) uning malaka oshirish kurslarida (oliygohlarida) kasbiy kompetentligi darajasini oshirish bosqichi hisoblanadi. O'qituvchining ushbu tarbiyalanish bosqichini S.I.Zimeyev "keyingi" (bazaviy keyingi) bosqich deb ataydi. Shunga muvofiq o'qituvchi kasbiy kompetentligi tarbiyalanishining keyingi darajalari: mahoratli o'qituvchi, o'qituvchi-novator, o'qituvchi-tadqiqotchi (kasbiy tajriba) va o'qituvchi-professional (professionallik) darajalarini malaka oshirish kurslarida orttiradi.

N.D.Konovalova ishlayotgan o'qituvchining tadqiqotchilik faoliyatining tarbiyalanish bosqichlarini quyidagilarda ko'rib chiqdi:

1. O'qituvchi pedagogik ta'lim konsepsiyasiga asoslangan hamda pedagog mutaxassislarning malakasini oshirishdagi metodik ishlarining an'anaviy shaklini o'zlashtiradi.

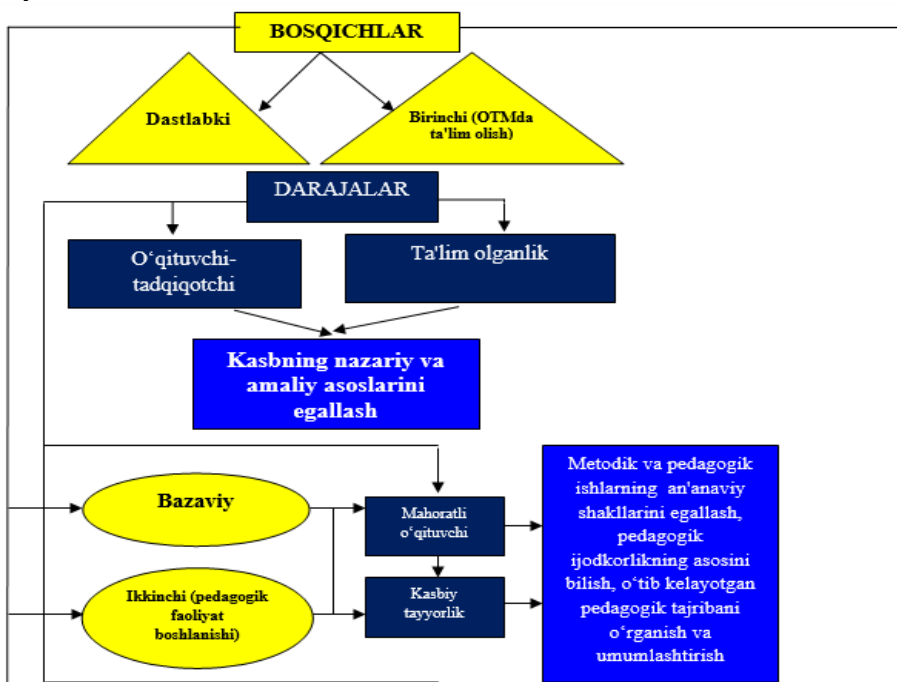
2. O'qituvchining kasbiy faoliyati hamda kasbiy ishi pedagogik ijod konsepsiyasiga, avlodda-avlodga o'tib kelayotgan pedagogik tajribani (o'qituvchining o'z faoliyatini didaktik anglash bosqichi) o'rganish hamda umumlashtirishga yo'naltirilgan.

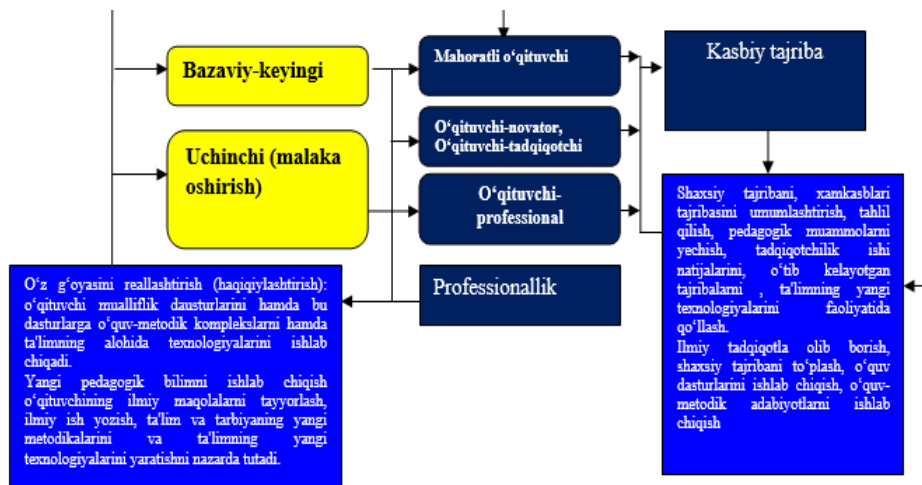
3. O'quv-metodik adabiyotlarni ishlab chiqish: bunda o'qituvchi o'zining tadqiqotchilik faoliyatining zaruriylikni anglaydi, o'quv dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etadi, o'qitayotgan fanining hamda ta'lim texnologiyalarining imkoniyatlarini o'rganadi.

4. O'z g'oyasini reallashtirish (haqiqiylashtirish): o'qituvchi mualliflik dasturlarini hamda bu dasturlarga o'quv-metodik komplekslarni hamda ta'limning alohida texnologiyalarini ishlab chiqadi.

5. Yangi pedagogik bilimni ishlab chiqish o'qituvchining ilmiy maqolalarni tayyorlash, ilmiy ish yozish, ta'lim va tarbiyaning yangi metodikalarini va ta'limning yangi texnologiyalarini yaratishni nazarda tutadi.

Malaka oshirishdagi o'qituvchilar kasbiy kompetentligi mezonlari va uning tarbiyalanish bosqichlarini o'rganishda, o'qituvchi kasbiy kompetentligi tarbiyalanish bosqichlari va darajalarini umulashtirib quyidagilarni namoyon etishimiz mumkin:

Xulosa. Malaka oshirishdagi o'qituvchilar kasbiy kompetentligi mezonlarining tarbiyalanish bosqichlari va darajalari to'g'risidagi fikrlar hamda mualliflarning g'oyalarini umumlashtirgan holda shuni xulosa qilib aytish mumkin: o'qituvchining kasbiy tarbiyalanish bosqichlari uning kasbiy faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, butun hayoti davomida amalga oshadi, bu esa "ta'lim butun hayot davomida" zamonaviy tamoyiliga butunlay mos keladi.

Adabiyotlar

1. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish / Monografiya. – T.: "Fan", 2004.
2. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi / Monografiya. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013.
3. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать: Книга для учителя. -М.: "Просвещение", 1985. – 448с.
4. Болотов В.А, В.В.Сериков.Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. – Педагогика, №10, 2003. - С.8-14.
5. Ильенкова С.Д. и др. Социальный менеджмент. – М.: "ЮНИТИ", 1998.
6. Казарницкая Т., Головина И., Каплич Л., Уварова И., Цветкова Т.Компетентность учителя: инструментарий оценки и самооценки. – Директор, 2002, №6. - С.16-25.
7. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании. - Школьные технологии. 2004, №5. - С.3-9.
8. Педагогика профессионального образования. Под ред. В.А.Сластенина. -М.: "Академия", 2004.
9. Питюков В.Ю. Основны педагогической технологии. —М.: "Гном-Пресс", 1999.